

УДК 336.717

С.О. Корецька,
д.е.н., професор

РИЗИКИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ НА КРЕДИТНОМУ РИНКУ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. В статті проаналізована проблема ризиків комерційних банків в кредитній сфері; розглянуто банківське законодавство щодо регулювання діяльності вітчизняних комерційних банків.

Annotation. The paper analyzed the problem of the risks of commercial banks in credit banking policies considered, banking law that the regulation of domestic commercial banks.

ВСТУП. Ризик є невід'ємною ситуативною характеристикою будь-якої діяльності кожного суб'єкта бізнесу, але звичайно в банківській сфері він найбільш вагомий, оскільки банк є фінансовим посередником, що передбачає наявність значних обсягів залучених та запозичених коштів і відносно невеликий обсяг власного капіталу.

Проблемам ризиків у банківській діяльності присвячено чимало праць вітчизняних та іноземних вчених. Ризики є постійним об'єктом контролю не тільки з боку Національного банку України, але й Банку міжнародних розрахунків в особі Базельського комітету. Проте доцільно зупинитися на розгляді найбільш вагомих ризиків у діяльності банків – ризиках на кредитному ринку.

Останнім часом в Україні з'явилися роботи як вітчизняних так і зарубіжних фахівців, присвячені проблематиці ризикам комерційних банків на кредитних ринках. Серед вітчизняних дослідників потрібно відзначити роботи М.Д. Білик, Ф.Ф. Бутинця, О.В. Васюренка, В.В. Вітлінського, А.М. Герасимовича, А.В. Головача, Н.А. Головач, Р.А. Гриценка, В.Б. Захожая, Б.С. Івасіва, М.Р. Ковбасюка, Г.О. Кравченко, А.М. Мороза, Л.О. Примостки, М.Ф. Пуховкіної. Серед російських науковців вагомий внесок у розробку цієї тематики здійснено О.І. Лаврушиним, Г.С. Пановою, В.М. Соскіним та іншими. На жаль, все ж таки в Україні спостерігається відсутність ґрунтовних фундаментальних досліджень, присвячених аналізу ризиків комерційних банків на кредитних ринках.

Постановка проблеми. Доречно акцентувати увагу на тому, що до останнього часу при розгляді кредитних операцій банків оперували виключно поняттям кредитний ризик, тобто ризик несплати позичальником основного боргу (суми наданої позики) і відсотків, які належать банку за користування кредитом у терміни, визначені в кредитному договорі. Проте діяльність банків на кредитному ринку піддається значно ширшому спектру ризиків, серед яких вагоме місце належить кредитному ризику.

Метою статті є аналіз проблеми кредитних ризиків на вітчизняному банківському ринку, а також пошуки раціонального регулювання ризику кредитних вкладів для забезпечення фінансової стійкості та стабільності банків.

РЕЗУЛЬТАТИ. За своєю природою ризик ринку екзогенний ризик, який відображає зміни кон'юнктури ринку. Найбільш вагомими складовими цього виду ризику є: процентний ризик, валютний ризик, ризик незбалансованості попиту та пропозиції на кредитні ресурси.

Процентний ризик необхідно розглядати у двох площинах: по-перше, як ризик негативного (позитивного) впливу непередбачуваних змін загального рівня процентних ставок [1, с. 58]; по-друге, як ризик пов'язаний з тим, що середня вартість залучених і запозичених коштів може перевищити процентну ставку по кредитах протягом певного строку (ризик процентної маржі) [1, с. 65].

Ризик процентної маржі виникає тому, що процентні ставки за активними та пасивними операціями, а також по окремих фінансових інструментах різні. При цьому між ними є чіткі зв'язки та відповідності, що дає можливість говорити про загальну структуру процентних ставок. Наприклад, коли ставки за депозитами мають тенденцію до зниження, падають і ставки кредитування. Ця закономірність чітко простежується за умови розвинутого фінансового ринку. Відповідно ускладнення операцій, здійснюваних на фінансовому ринку, і зростання конкуренції зумовлюють посилення уваги банківських службовців до управління процентними ризиками.

У будь-якому випадку банк має можливість перенести частину ризику процентних ставок на клієнта. Однак при визначенні доцільності подібної політики, яку ще називають «агресивною», слід керуватись двома положеннями. Перше – дуже тривіальне і стосується інтенсивності конкуренції на місцевому ринку. Якщо клієнту важко змінити банк, то в очікуванні зниження процентних ставок встановлюється фіксована процентна ставка за кредитами, а в очікуванні зростання процентних ставок – фіксована процентна ставка за строковими вкладками та депозитами. Друге положення в плані стратегії управління процентними ставками менш очевидне. Перекладаючи більшу частину ризику змін процентних ставок на позичальника, банк ризикує викликати його неплатоспроможність і зазнати більших втрат. Порівняно із промисловими та торговельними підприємствами фінансові установи мають значно більше можливостей для управління цим видом ризику [2, с. 144].

У зв'язку з цим варто зупинитися на розгляді процентної політики вітчизняних комерційних банків, яка визначає цінні пріоритети, методи обґрунтування цін, механізми забезпечення їх гнучкості тощо. Засади цінової політики реалізуються у поточній діяльності банків. Як свідчить світовий досвід, процентна політика визначається банками залежно від напрямів державного регулювання. Так, в українському банківському законодавстві є наступні застереження [4, с. 50]:

- банк не може надавати кредит під процент, ставка якого є нижчою від процентних ставок за кредитами, які бере сам банк, і процентної ставки, що виплачується ним по депозитах. Виняток можна робити лише у разі, якщо при здійсненні такої операції банк не матиме збитків;
- банку забороняється встановлення процентної ставки та комісійної винагороди на рівні нижче собівартості банківських послуг у цілому банку;
- банк створює постійно діючий підрозділ з питань аналізу та управління ризиками, що має відповідати за встановлення лімітів щодо окремих операцій і структури балансу відповідно до рішень правління (ради директорів) з питань політики щодо ризикованості та прибутковості діяльності банку.

На виконання зазначених вимог більшість банків створює комітет з управління активами та пасивами банку, а також тарифний комітет, який щомісячно аналізує співвідношення собівартості послуг та ринкової конкурентоспроможності діючих тарифів, відповідає за політику банку з питань операційних доходів.

На нашу думку, банку доцільно визначати процентну ставку за кредитами в кілька етапів, а саме:

- аналіз ресурсної бази банку;
- прогноз складу й обсягу витрат;
- прогноз рівня кредитного ризику та розміру резервування;
- вибір методів обчислення показників;
- встановлення режиму коригування визначеної процентної ставки.

Передусім слід визначити реальну вартість залучених ресурсів. Сутність проблеми полягає в тому, що при розрахунку граничної вартості депозитів повинні враховуватися не лише експліцитні відсотки, які нараховуються за користування ресурсами клієнта, а й імпліцитні, що формуються за рахунок витрат, пов'язаних з обслуговуванням депозитів. Обліку і прогнозуванню підлягають також витрати на надання кредиту і вартість банківського ризику, ймовірність виникнення якого потребує створення резерву для відшкодування втрат.

Для обґрунтованого визначення процентної ставки необхідно проаналізувати динаміку та визначити прогнозний рівень кредитного ризику. Тому, на відміну від зарубіжних методик розрахунку процентних ставок за кредитом, у вітчизняній банківській практиці на стадії розробки цінової політики підвищену увагу слід приділяти створенню резервів.

Мінімальна процентна ставка повинна компенсувати банку всі зазначені вище витрати, до складу яких входять і обов'язкові відрахування до резервів. Реальний рівень прибутковості кредитних операцій на практиці залежить від того, наскільки ставка за користування кредитами, що діє на ринку, перевищує мінімальну кредитну ставку банку.

У банківській практиці країн із розвинутою економікою широко використовується такий показник, як «мертва точка» - мінімальна віддача, яку банки мають одержувати від кредитних операцій. Це аналог нашої мінімальної процентної ставки. Так звана мертва точка - гнучкіший показник [3, с. 5]. Враховуючи особливості визначення мінімальної процентної ставки, пропонуємо його українську модель:

$$M = f(S, D, E, R_1, R_2, T_1, T_2), \quad (1)$$

де **M** - мертва точка (процентна ставка), **S** - загальний обсяг депозитної бази на певний строк, **D** - середня вартість ресурсної бази, **E** - загальні витрати, пов'язані із залученням ресурсів і наданням кредиту, **R₁** - норматив обов'язкового резервування залучених ресурсів, **R₂** - коефіцієнт кредитного ризику, з урахуванням якого формується резерв, **T₁** - термін депозиту, **T₂** - термін кредиту.

Отже, у процесі визначення мертвої точки, крім собівартості ресурсів, враховуються загальний обсяг витрат банку, які виникають у ході залучення та розміщення ресурсів, умови резервування, а також невідповідність термінів наданих кредитів і депозитів.

Для визначення мертвої точки необхідно обчислити максимально можливий обсяг кредитного вкладення (**Z₁**) та відповідну суму резервних відрахувань (**Z₂**). Розрахунок провадиться за такою схемою:

$$S - R_1 \cdot S = Z_1 + R_2 \cdot Z_1;$$

$$\text{Звідси } Z_1 = (S - R_1 \cdot S) / (1 + R_2);$$

$$Z_2 = R_2 \cdot Z_1 = S - Z_1.$$

Загальний обсяг витрат банку, пов'язаних із залученням і розміщенням ресурсів, буде таким:

$$D \cdot S + E.$$

Таким чином, мертвою точку можна обчислити за формулою:

$$M = \frac{D \cdot S + E}{Z_1} \cdot 100\% \quad , \text{ або } \quad M = \frac{(D \cdot S + E)(1 + R_2)}{S(1 - R_1)} \cdot 100\% \quad (2)$$

Після визначення мертвої точки банк встановлює бажану маржу прибутку, процес формування якої залежить від стану кредитного ринку та політики банків-конкурентів, а також від особливостей сектору, що кредитується, чи груп клієнтів. В умовах нестабільної макроекономічної ситуації для встановлення маржі прибутку великого значення набуває аналіз поточної інфляції та інфляційних очікувань. У разі прискорення темпів знецінення грошової маси процентні ставки підвищуються, у разі дефляції - знижуються.

Зауважимо, що інфляцію зовсім необов'язково визначати за показником індексу споживчих цін, хоча цей метод і найпоширеніший. Банку, який кредитує підприємства певного промислового сектору економіки, доцільно орієнтуватися на динаміку цін виробників, а також на індекс оптових цін як на показники потенційної інфляції, що за своєю динамікою може істотно відхилитися від обраних індексів інших промислових секторів, а тим більше - від індексу споживчих цін. Це стосується і банків, що кредитують підприємства торгівлі, які мають певну спеціалізацію. У такому випадку загальний індекс споживчих цін не відобразить особливостей цінового руху в межах конкретних груп товарів. Адже споживчі ціни мають різну динаміку відносно продовольчих і непродовольчих товарів і навіть - відносно різних товарних груп у межах цих комплексів. Більше того - динаміка цін має різну спрямованість і швидкість руху в різних регіонах, що теж потрібно враховувати.

Отже, структура та пропозиції змін процентної ставки виявляється неоднаковими за умови вибору різних індикаторів (наприклад, індексу споживчих цін, індексу споживчого кошика, індексу цін виробників, індексу оптових цін, дефлятора ВВП тощо), а також за умови кредитування різних галузей та груп позичальників, до того ж - у різних регіонах країни.

Зважаючи на все це, доцільно розраховувати не на узагальнену процентну ставку, а на її диференційовані значення, що сприятиме не лише правильному визначенню якості кредитного портфеля банку, адже за такого підходу загостриться потреба у виявленні недоліків формування його структури за різними ознаками.

Після визначення мертвої точки банк встановлює бажану маржу прибутку, яка в умовах нестабільної макроекономічної ситуації має враховувати й рівень інфляції, але крім цього надзвичайно важливо брати до уваги дохідність клієнта, в результаті матимемо:

$$P = M + M_g(1 + I_m) \cdot n - DK, \quad (3)$$

де **P** - величина процентної ставки;

M_g - очікувана банківська маржа;

I_m - індекс місячної інфляції;

N - кількість місяців;

DK - дохідність клієнта.

Дохідність клієнта фактично є суб'єктивним чинником, оскільки кожен банк намагається вибудувати власну систему оцінки цього фактору. Однак майже завжди беруться до уваги доходи, які банк одержує від клієнта за розрахунково-касове обслуговування, депозитну діяльність та іншими доходами. В результаті процентна ставка буде знаходитися в межах:

Ринкова процентна ставка $\geq P \geq$ Облікова процентна ставка НБУ.

Це обмеження є релевантним, оскільки НБУ здійснює моніторинг та контроль за кредитною діяльністю банку та формуванням адекватного кредитного портфелю.

Припустимо, як зовнішній фактор (як реальний показник інфляції та орієнтир для змін процентної ставки) обрано індекс споживчих цін (ІСЦ). До того ж рівень зазначеного індикатора та динаміка його змін відображаються в державному бюджеті (щоправда, фактичне виконання передбачених показників не гарантується). При цьому, слід враховувати фактор сезонності (взимку інфляція зазвичай вища, ніж улітку). Це означає, що в окремі місяці процентна ставка може не лише зростати повільніше, а й знижуватися під впливом короткострокової дефляції.

Плаваючі процентні ставки застосовуються з метою максимального наближення ціни кредиту до змін ринкової кон'юнктури. Велике значення має ринковий індикатор (його характеристики) обраний як орієнтир. Якщо ним є ставка рефінансування НБУ, то в умовах економічної політики, спрямованої на досягнення фінансової стабілізації, яка нині проводиться в Україні, зміна ціни ресурсів можлива за умови зменшення ставки рефінансування на 20% процентна ставка за кредитами знизиться до 28% (20+10x0,8). Дещо іншу ситуацію матимемо в разі використання КІВОР, коливання якої дуже невизначені, особливо в короткостроковому періоді.

Слід наголосити, що зміни обраного індикатора впливають лише на величину банківської маржі, тоді як так звана «мертва точка» залишається незмінною.

Практичне використання запропонованого підходу дасть змогу обґрунтувати визначити процентну ставку, як є основною складовою цінової політики банків. Методикою розрахунку мінімальної ставки враховуються не лише вартість ресурсної бази, терміни надання кредитів та депозитів тощо, а й витрати, у тому числі оподаткування, резервування, а також прогнозне значення рівня ризику кредитного портфелю. Важливо, що ця методика включає модель коригування банківської маржі з урахуванням індексу інфляції чи інших індикаторів, які відображають динаміку цін у різних галузях та регіонах.

Валютний ризик виникає при формуванні активів і пасивів із використанням валют іноземних держав. Валютний, як і процентний ризик, також має двоїсту природу: вона пов'язана із впливом на курс валют цілої низки факторів, які перебувають поза діяльністю банків. З цієї низки факторів лише частина пояснюється дією нормальних ринкових сил. На валютний курс можуть вплинути тенденції економічного розвитку країни та політичні моменти, починаючи зі змін у політиці валютного регулювання і закінчуючи мірою соціальної напруги. «Можна виділити три складові частини валютного ризику: ризик зміни курсу обміну – ризик знецінення вкладень в іноземну валюту внаслідок непередбачуваних змін обмінного курсу; ризик конвертування, пов'язаний із обмеженнями в здійсненні операцій по обміну валют; ризик відкритої валютної позиції, який виникає у випадку невідповідності за обсягами валютних активів банку та його валютних зобов'язань» [5, с. 60]. Відносно великі банки частіше схильні до валютного ризику, пов'язаного з операціями в іноземній валюті [5, с. 147]. В Україні, як і в більшості пострадянських країн, проблема валютного ризику стоїть дещо ширше, ніж у США. Не тільки великі банки, а й взагалі будь-які, що надають позичальникам кредити, номіновані в іноземній валюті, можуть зазнати величезних збитків внаслідок різкого падіння курсу національної валюти. Переконливий приклад – банківська криза 1998 року, різка зміна валютного курсу наприкінці квітня – початку травня 2004 р., пов'язана із зміною валютної політики НБУ.

Кредитний ризик залежить від екзогенних факторів (тобто зовнішніх, пов'язаних із станом економічного середовища, з кон'юнктурою, із станом позичальника) та ендогенних (внутрішніх, викликаних помилковими діями самого банку). Можливість управління зовнішніми факторами обмежені, хоча вчасними діями банк може певною мірою пом'якшити їх вплив та попередити великі втрати. Однак основні важелі управління кредитним ризиком знаходяться саме в сфері внутрішньої кредитної політики банку.

- Екзогенні кредитні ризики можуть бути пов'язані з нецільовим використанням кредиту, типом позичальника за формою власності, збитковістю галузі застосування кредиту, забезпеченістю і видами застави, безперспективністю подальшого розвитку позичальника, складним фінансовим станом підприємства, що отримало кредит тощо.

Незважаючи на те, що як кредитний ризик щодо кредитної угоди, так і портфельний кредитний ризик знаходяться під впливом екзогенних та ендогенних, їх дія і вплив є різними. Так, на рівні кредитного ризику щодо кредитної угоди вплив екзогенних факторів є набагато вагомішим, ніж при портфельному кредитному ризику.

Найбільш поширеними у вітчизняній практиці причинами кредитного ризику можна вважати:

1. Помилки та прорахунки банку, яких він припустився при розгляді кредитної заявки, а також під час розробки та укладання кредитного договору і подальшого контролю за його виконанням: необґрунтовано ліберальне ставлення до позичальника при розгляді заявки на отримання кредиту, а саме: надання необґрунтовано великої суми кредиту (кредитів) одному клієнту або групі позичальників (концентрація кредитних ризиків); надання кредитів інсайдерам в великих обсягах за пільговими процентними ставками; неякісне проведення оцінки кредитоспроможності позичальника внаслідок недостатнього професіоналізму банківських спеціалістів або відсутності чіткої методики проведення оцінки фінансового стану позичальника, передбаченої нормативними актами; помилки в оцінці забезпечення позики внаслідок завищення його реальної ринкової вартості, ліквідності тощо; неповне відображення у кредитному договорі умов, що забезпечують інтереси банку у поверненні кредиту та плати за нього повною мірою; відсутність належного контролю за позичальником у період користування кредитом та погашання позики (проведення обстежень, перевірок використання кредиту та стану забезпечення позики, контроль поточної фінансової діяльності клієнта тощо); надмірне розширення або швидке збільшення обсягів кредитних операцій, наприклад, поширення кредитної діяльності на регіони та сфери, які не знайомі банку; неефективне стягнення позик та процентів у зв'язку з конфліктами між банком та компаніями, що знаходяться у власності банкіра або банку, в галузі кредитування розробляються та втілюються нові завдання, кредитні послуги, які не відповідають минулому досвіду банку і не мають базового потенціалу виконання.

2. Неефективна робота клієнта, що отримав позику: слабке керівництво підприємства; погіршення якості продукції і роботи, товарів та послуг, помилки в маркетинговій діяльності, оцінці ринків збуту суб'єктів господарювання; послаблення з боку позичальника власного контролю за станом фінансів, яке може проявлятися у: зростанні борговості заборгованості, невиробничих витрат; затримці строків трансформації матеріальних цінностей у грошові; недоотриманні доходів для покриття заборгованості. зрив та невиконання контрактів позичальником або його контрагентом (постачальником сировини, діловим партнером або замовником); навмисне порушення позичальником умов кредитного договору.

3. Фактори, які знаходяться поза банківським впливом та контролем: погіршення економічної кон'юнктури; зміна політичної ситуації, яка може спровокувати: невиконання кредитних угод, затримки або відмови від виплат позичальниками з політичних міркувань; конфіскацію активів позичальників з політичних причин; зміна законодавства; форс-мажорні обставини природного характеру, притаманні, насамперед, сільськогосподарській галузі.

До найтипівіших помилок, які ведуть до втрат банків на етапі визначення та регулювання кредитних ризиків, появи або збільшення питомої ваги проблемних позик у кредитному портфелі банку, належать: агресивність кредитної політики; відсутність диверсифікації кредитних операцій банку; наявність прихованої простроченої заборгованості (факти неправомірної пролонгації позичок); значний процент банківських кредитів у загальному їх обсязі; застосування неефективних методів забезпечення повернення позичок; нерозробленість методів класифікації кредитів за їх ризиковістю; недосконалість політики банку у сфері застосування методів регулювання кредитних ризиків для їх мінімізації тощо.

Хибна політика банку у сфері розподілу кредитних активів, вкладення їх у надто ризикові кредитні справи може бути чинником збиткової діяльності та отримання банком у зв'язку з цим значної шкоди. По-перше, підривається репутація банку, оскільки значна кількість неповернених кредитів може призвести до зниження довіри вкладників, тобто до загрози неплатоспроможності банку; по-друге, виникають додаткові витрати банку, спричинені поверненням проблемних позик; по-третє, це призводить до заморожування деякої частини позичкового капіталу в непродуктивних активах; по-четверте, втрати від позичкових операцій впливають на матеріальне стимулювання персоналу банку, його зменшення спроможне викликати відплив кваліфікованих працівників. Ця шкода може бути значно більшою за своїм обсягом від прямих збитків від неповернення позичальником заборгованості.

ВИСНОВКИ. Проблема визначення причин виникнення кредитного ризику (з вини банку, позичальника чи інших, не залежних від них чинників), а також раціональне регулювання ризику кредитних вкладень є однією з найголовніших у процесі банківської діяльності.

ЛІТЕРАТУРА.

1. Аналіз банківської діяльності: [підручник] / А.М. Герасимович, М.Д. Алексеєнко, І.М. Парасій-Вергуненко та ін.; за ред. А.М. Герасимовича. – К.: КНЕУ, 2003. – 599с.
2. Банківський менеджмент: [навч. посіб.] / О.А. Кириченко, І.В. Геленко, С.Л. Роголь та ін.; за ред. О.А. Кириченка. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2002. – 438с.
3. Вітлінський В.В. Концептуальні засади ризикології у фінансовій діяльності / В.В. Вітлінський // Фінанси України. - 2003. – № 3. - с. 3-9.
4. Волохов В. Методика оцінки ефективності кредитної діяльності банку за витратним підходом / В. Волохов // Вісник НБУ. - 2003. – № 8. - с. 49-54.
5. Кабушкин С.Н. Управление банковским кредитным риском: [учеб. пособие] / С.Н. Кабушкин. – М.: новое знание, 2004. – 336с.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2011 р.

ТОВ "ДКС Центр"